

MESTO (I ULOGA) FRANCISKA BLANCHA MEĐU ALBANSKIM LATINISTIMA

Na području Balkanskog poluostrva, gde se danas govori albanskim jezikom usled grčke kolonizacije i rimske dominacije, klasični jezici imaju veliku tradiciju od antičkog vremena¹. Zna se da se u ovim krajevima, koji su bili sastavni deo Rimskog Carstva, latinski dugo održao kao jezik uprave i javnog života sve do XV stoleća. Latinitet je vrlo obilat, a autori koji pišu istorijsko-literarna dela na latinskom jeziku dosežu od vremena evropskog preporoda. Ta se tradicija nastavlja sve do tridesetih godina XX stoleća kada je u tzv. skadarskom literarnom krugu bilo u modi napisati i po koju pesmu ili sastaviti kakav naučni rad na latinskom jeziku. Svakako relativno mnogo je bilo ljudi od pera u Albanaca koji su pisali latinski. Rekao bih da ih je bilo više nego što se misli. To je naravno dovoljan razlog da se učini jedna periodizacija albanskih latinista i da se ukaže na značaj, mesto i ulogu pojedinih autora. To bismo danas želeli učiniti s Franciskom Blanchom, biskupom Sape (u Albaniji), rođenog 1606. god. u Zadrima.

Naravno, nužno je i potrebno pre svega izneti ukratko neke podatke i karakteristike albanskih latinista uopšte, kao i osvrnuti se na neke druge okolnosti da bismo mogli imati jasan uvid u rad Francisca Blancha.

Sve do XVI stoleća mi ne nalazimo dela istorijsko-literarnog karaktera albanskih autora, koja bi nas dovela u vezu s albanskom kulturom, iako nas barski nadbiskup Gulielm Adae u jednoj relaciji iz 1332. godine obaveštava: „Licet Albanenses aliam omnino linguam a latina habeant et diversam, tamen litteram latinam habent in uso et in omnibus suis libris“². O tim „knjigama“, koje su možda bile dvojezične, za sada ne znamo ništa.

¹ Cfr. Henrik Lacaj, *Die lateinische Sprache in Albanien, Das Altertum*, Berlin, 1961, Band 7—9, Heft 4; Claudio Cesere Sechi, *L elemento classico nella lingua e nella letteratura albanese*, Albania, Roma, 1940, anno I, Nr. 10. pag. 420—424; Felice Graziani, *Cultura e tradizione latino in Epiro*, Albania, Roma, 1942., anno III, Nr. 1. pag. 8—12.

² „Iako Albanci imaju sasvim drugačiji jezik od latinskog, ipak oni upotrebljavaju u svim knjigama njihovim latinsko pismo“. Citirano prema: Dhimiter Shuteriqi i dr. *Historia e letërsisë shqipe*, I. Tiranë, 1959. pag. 156.

Razaranja i nemiri usled dugotrajnog ratovanja, osobito u XV stoleću, kao i drugi istorijski faktori uticali su uništavajuće na sve kulturne monumente ondašnje Albanije. Tako da ona velika plejada albanskih humanista i drugih intelektualaca, koja je uspela da se spasi od rata i od turskog okupatora, odlazi u Dalmaciju i Italiju, osobito onde gde su bile veće grupacije nadošlih Albanaca, i nastavlja svoju delatnost. Njihov jezik pisanja je, kao i u većem delu Evrope, latinski.

U istoriji albanske književnosti „albanski latinisti“ nikada nisu razmotreni pod ovim imenom.

Oni albanski latinisti koji pripadaju razdoblju humanizma poznati su u albanskoj kulturi kao „albanski humanisti“, odnosno kao „prvi albanski istoričari“, koji su pisali na latinskom jeziku, a drugi iz XVII i XVIII stoleća osvetljeni su uglavnom s aspekta albanistike, istorije, etnografije i slično, ali nijednom od njih nije posvećena veća pažnja kao latinisti. To potvrđuje i činjenica da su do sada prevedena na albanski jezik samo ona dela albanskih latinista koja imaju istorijski značaj, a niko, na primer, nije preveo nijednu poeziju Mikelja Marulija iako učenici o njemu uče u školskim knjigama³. Zapravo nedostaje jedan sveobuhvatan studij o albanskim latinistima koji bi uz određenu periodizaciju uključio i tematsku obradu, jezičku, stilsku analizu itd. Očito je da sva kulturna i literarna nastojanja albanskih latinista iz XV i XVI stoleća (kao i drugih alb. latinista), koja su znatno uticala na kasniji razvoj albanske književnosti, historiografije i jezika, sastavni su deo albanske književnosti i kulture uopšte.

Kada kažemo albanski latinisti, mislimo na one autore iz XV, XVI, XVII i XVIII stoleća, kao i na neke druge iz kasnijeg vremena, koji su pisali svoja dela na latinskom jeziku, a albanskog su porekla. Među najpoznatije albanske latiniste XV i XVI stoleća ubrajamo svakako Marina Barletija⁴ (Marinus Barletius, 1450—1512?) poznatog autora „O životu i delima Gj. Kastriota Skenderbega“, Marina Bećikemija⁵ (Marinus Beccichemus, 1477—1526), proslavljenog oratora i retora Padovskog univerziteta, Leonika Tomea (Nicolaus Leonicus Thomaeus, 1456—1531), velikog naučnika i klasičnog filologa, prevodioca nekih Aristoelovih i Ptolomejevih dela⁶ i autora jedne svetske istorije⁷, Mikelja Marulija (Michaelus Marullus, 1453—1500),

³ Dhimiter Shuteriqi i dr. *Op. cit.*, pag. 159.

⁴ Cfr. O njegovom životu i delima opširnije: Francesco Pall, *Marino Barlezio, uno storico umanista*, Bucuresti, 1938.

⁵ Iako mnogo plodniji pisac od njegovog zemljaka Skadranina Marina Barletija, autori pomenute Istorije alb. knj. (pag. 160) o njemu manje pišu. Više o njemu: S. Gliubich, *Dizionario biographico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna—Zara, 1856—pag. 25, *Dizionario biographico de gli Italiani*, pag. 511—515, Zef Valentini, *Nji humanist shkodran*, Marin Bećikemi, Leka, Shkodër, 1938. Vj. X. Nr. 8—9, i vj. XV. Nr., 1, 2, 3.

⁶ Nicolai Leonici Thomaei conversio in latinum explanatio primi libri Aristotelis de partibus animalium, Patavii, MDXXII.; Ptolomaei inerrantium stellarum significationes per Nic. Leonicum e graeco translatae. . . , Venetiis, 1516. Jedan primerak ove retke knjige se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Rimu i ima sig. 68.6.B27.

⁷ Nicolai Leonici Thomae de varia historia libri tres, Tipogr. Griphus, Lugduni, 1532.

najboljeg pesnika među albanskim latinistima čije albansko poreklo, doduše, neki noviji izdavači njegovih dela (U Italiji) ne ističu⁸, ali se zna da su njegovi roditelji došli iz Moreje (Peleponez) u Konstantinopolis i da su bili albanskog porekla⁹, zatim Gjona Gazulija¹⁰, (Johannes Gasullius, 1400—1465), najstarijeg među albanskim humanistima¹¹, Maksima Artiota (Maximus Artiotus, 1480—1556) i mnoge druge.

Karakteristično je što su ovi latinsiti živeli i delovali izvan njihove domovine, koja je posle smrti Skenderbegove (1468) pala u ruke Turcima, i da su dali svoj doprinos idejama humanizma i renesanse u Evropi, kao u istorijsko-literarnom pogledu, tako i u drugim umetnostima¹². Zatim sledi delatnost onih alb. latinista čija su dela mahom dvojezična, prevedena s latinskog na albanski ili delomično pisana na latinskom jeziku. Tu, svakako, treba spomenuti i Pjetra Budija (1566—1623), Gjona Buzukua, Pjetra i Andriju¹³ Bogdanija (umro 1689) i druge, a od materijala XVIII st. jedno od najzanimljivijih dela za jednog albanologa i istoričara je zv. Kuvendi i Arbenit (Concilium Provincialis) sazvanog od Klementa XI — Albani, pape albanstskog porekla, a održanog 1703. god. od albanskog episkopata. Ovi materijali su pisani na latinskom i albanskom jeziku¹⁴.

Od albanskih latinista XVII i XVIII stoleća, reklo bi se, najveću pažnju privlači Franciscus Blanchus, ili, kako se sam potpisuje u predgovoru svoga latinsko-albanskog rečnika¹⁵, Frang Bardhi (1606—1643). Njegovo mesto i ulogu među albanskim latinistima možemo odrediti analizirajući njegova sveukupna dela u odnosu na ostale albanske latiniste i imajući u vidu uticaj njegovog Rečnika na razvoj albanistike

⁸ Benedetto Croce, *Micaele Marullo Tarconiato*, Laterza, Bari, 1938., i Alessandro Persa, *Michaelis Marulli Carmina in aedibus Thesari Mundi*, Turici, 1951.

⁹ S aspekta njegovog porekla o Maruliju piše Mikel Prenushi (Poet, filosof e pedagog i Rilindjes evropiane, „Rilindija“, Prishtinë, od 12.I.1974. god.)

¹⁰ Cfr. Šime Jurić: *Prilozi biografije Ivana Gazulića*, Anali historijskog instituta u Dubrovniku, Dubrovnik, 1962.

¹¹ Cfr. Florio Manfi, *Ma i moçmi humanist shqiptar Joannes Gazulus*, (sh. XV), Leka, vj. XV, Nr. 1. Shkodër 1939. pag. 17—34.

¹² Cfr. Prof. Mahir Domi, *Moments de l'histoire des idées en Albanie du XV i e jusqu a la fin de XIXe siècle*, Association internationale des études du sude -est European, Bucarest, 1966, IV, 1—2, pag. 31—38.

¹³ O njemu: P. Gaetano Petrotta piše: „Andrea Bogdano, autore di una grammatica latino-albanese che ando perduta, nacque nella Diocesi di Prisrend nel 1600“. (*Popolo, lingua e letteratura albanise*, Palermo, 1931. pag. 88).

¹⁴ Concili Provinciali o Cuvendi i Arbenit mbliedhune nder vitte gnai mije setat cind e tre, Ndene Clementit i gnimidhietmi Pape Pre te madhit, Romae, Typis. Sac. Congr. Prof. Fide, 1706., Jedna kopija prevoda od Engjëll Radoja na'azi se u Samostanskoj biblioteci bazilijanskih kaluđera u Grotaferrati blizu Rima. Inače o ovom Koncilu dosada najopširnije piše: P. Vinçenc Malaj, *Koncili i Arbenit 1703*, I, II Roma, 1968. (Tesi di laurea).

¹⁵ *Dictionarium Latino-Epiroticum*, Una cum nonnullis usitatoribus loquendi formulis, Per R. D. Franciscum Blanchum, Epirotam Col. de Propag. Fide Alumnus, Romae, Typis Sac. Congr. de Propag. Fide. 1635. Jedna kopija originala se čuva u Samostanskoj biblioteci bazilijanskih kaluđera italo-albanaca u Grotaferrati, blizu Rima.

uopšte, a posebno kod stranih albanologa. Naravno da tako jedno određenje u posljednje vreme postaje sve lakše zahvaljujući mnogobrojnim radovima o tzv. staroj albanskoj književnosti, kao i nekim monografijama o pojedinim autorima. Međutim, o Francisku Blanchu nemamo jedan sveobuhvatan studij, jer i oni radovi o albanskom delu njegova Rečnika su dosta ograničeni¹⁶. Odmah valja istaći da se on s pavom uvrštava među najplodnije albanske autore uopšte s obzirom na teme koje obrađuje. On je prvi albanski leksikograf, prvi folklorista sa 113 proverbskih i albanskih uzrečica, prvi etnograf, jedan od važnijih albanskih istoriografa i naučnika itd. Zahvaljujući osobito njegovom Rečniku, Frang Bardhi predstavljajući važnije ime među albanskim latinistima sve do Luigja Kurakuqija (1879—1925), koga možemo slobodno smatrati poslednjim albanskim literatom koji piše svoje pesme na latinskom jeziku. Razlikuje se od njegovih predhodnika u tome što jedan deo života i rada provodi u svojoj zemlji, najpre kao dečak, a posle završetka školovanja u Italiji, kao visoki crkveni prelat i biskup.

Konsultujući dosadašnje studije o Blanchijevom Rečniku primećuje se nesaglasnost među naučnicima oko toga da li je autor hteo da napiše samo latinsko-albanski ili višejezični rečnik sličan onome od Fausta Vrančića¹⁷ pošto nalazimo mnogo turskih i italijanskih reči. Prema Vojislavu Dančetoviću, F. B. je kao definitivan rad zamišljao da sastavi jedan „tetra“ ili „quadro glosasar“¹⁸, ali pošto se morao vratiti u domovinu, nije imao vremena da dalje radi na njemu i dao ga je štampati u ovoj verziji.

Sam Bardhi u predgovoru svoga Rečnika kaže da mu se učinio malim kada ga je završio. Verovatno mu se učinio „malim“ onaj deo koji obučava leksičku građu, jer celi Rečnik nema više od 5000 latinskih reči, a za oko četvrtinu manje albanskih, dok turskih svega 75¹⁹.

Smatralo se da se njegovo poznavanje latinskog jezika sadrži uglavnom u teološko-crkvenoj terminologiji i da nije savladao u dovoljnoj meri klasični jezik, jer, navodno, njegov „Rečnik nije za čitanje klasičnih dela“²⁰, Istina je da je Frang Bardhi kao osnovu za

¹⁶ O rečniku F. B. među ostalima pisali su: Mario Roques (u predgovoru izdanju *Le dictionnaire albanais* de 1635, Paris, 1932., pag. 32—48); Shpend Bardhi (Mbi fjalorin e Frangut të Bardhë, Shejzat, Romë, 1957., anno, I, Nr. 2—3, anno II, 1958 nr. 1—2, 3—4); Pashko Geci (Frang Bardhi dhe fjalori i tij latinisht-shqip, Studime filologjike, Tiranë, 1965, Nr. 2. pag. 121—128), Kolë Kamsi (Frangu i Bardhë, Buletini SHSH, Tiranë, 1956, nrr. 4, pag. 104—114); Vojislav Dančetović, (320 vjetori i botimit të fjalorit të Frang Bardhit, Përparimi, Prishtinë, 1955, Nr. 1—2, pag. 31—39), Kolë Ashta (Leksiku i shqipes nxjerrë nga Dictionarium Latino-Epiroticum i Frang Bardhit, Buletini shkencor, Shkodër, u nastavcima u četiri broja od 1971—1974., i drugi).

¹⁷ Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika — *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italiacae, Germanicae, Dalmatiae, et Ungaricae, Venetis 1595* — Pretisak Zagreb, 1971.

¹⁸ Op. cit. pag 38.

¹⁹ Cfr. dr. Latif Mulaku, *Turqizmat ne gjuhën shqipe*, Rilindija, od 4.IX.1976. p. 14.

²⁰ Pashko Geci, *Frang Bardhi* ... pag. 112.

Latinsko-albanski rečnik uzeo, da tako kažem, crkveni jezik. To on čini iz praktičnih razloga, budući da svoje delo namenjuje upravo onima „koji su u službi božjoj i pripadaju svetoj Crkvi katoličkoj“ (ghi iane ndurdhnite tine zot, e te scintesse Kisce Cattoliche), dakle, sveštenicima da bi razumeli svete knjige, jer — citira Katona — *legere et non intelligere neglegere est*. Naravno, iz toga se ne može zaključiti da on nije savladao latinski jezik. U Rečniku ne nalazimo one reči i izraze za koje je autor smatrao da su poznate onima kojima ga namenjuje. Na primer, ne nalazimo reči *benedicere, liber, ego*, itd., ali *imamo deus prohibeat, hordeum, navicula* itd. Iz toga vidimo da autor obrađujući teže leksičke jedinice, manifestuje ne samo odlično poznavanje latinskog jezika nego i želju da napiše jednu koliko-toliko stručnu knjigu. Njegovo apologetsko delo o Skenderbegu²¹, prvo takve vrste²² u Albanca, koje se zasniva na naučnim dokazima, ne zaostaje nimalo u jeziku za delima Marina Barletija i drugih albanskih latinista. U to se ubedio i prevodilac ovog dela Stefan Prifti kada kaže da „mu je latinski jezik čist i tečan, dakako i oštar“ s obzirom na temu koju obrađuje dokazajući protivniku (Ivanu Tomkoviću) albansko poreklo nacionalnog heroja Skenderbega. Očito je da je Frang Bardhi bio nadaren za učenje jezika, jer s lakoćom i uvek umesno upotrebljava, odnosno ubacuje u svoj Rečnik italijanske i turske reči, objašnjavajući time pobliže manje poznate albanske reči i izraze. To nam daje za pravo da mislimo, s jedne strane, da je on kao nekadašnji učenik ilirskog koledža u Loretu i kasnije, kao student teologije u Propagandi u Rimu, dobro znao ne samo latinski, nego i italijanski (i turski jezik), i, s druge strane, da nije imao nameru napisati višejezični rečnik, nego jedan priručnik, koji bi sa svojim predgovorom i gramatičkim dodacima trebalo da služi za praktično učenje latinskog jezika u Albanaca, a kod drugih za učenje albanskog jezika.

U školskim knjigama i u nekim drugim publikacijama obično se kaže da je Frang Bardhi napisao ovaj rečnik za učenje latinskog jezika, a nisam imao prilike nikada čuti mišljenje da je on mogao imati pred očima mogućnost interesovanja za „učenje“ albanskog jezika i da je u tom duhu uskladio veliki deo tzv. gramatičkog dodatka koji uključuje neke istorijsko-geografske podatke Albanije²³. Iako je, naravno, primarni interes autora bio da napiše jedan „priručnik“ za učenje latinskog jezika, on treće poglavlje (pag. 196—198) očito posvećuje „strancima“ i njihovim interesima kao i *De adverbis* (cap-

²¹ *Georgius Castriotus Epirensis vulgo Scanderbegh*, Epirotarum princeps fortissimus, ac invictissimus suis et Patriae restitutus. Per Franciscum Blancum . . . Venetiis, XDCXXXVI., Na albanski je preveo Stefan Prifti (Frang Bardhi, Skenderbeu (apologji), Tiranë, 1957., i: Shkup, 1968).

²² Cfr. Kolë Ashta. Frang Bardhi shkroi të parën apologji për Skenderbeun me 1636., „Shkodra“, Nr. 1. Shkodër, 1967.

²³ Hoc est propria nomina urbium nonnullarum, atque Castellorum, ad eam partem Macedoniae spectantium, quae Epirus, sive Albania dicitur, proponuntur secundum ordinem alphabeti, Latine, Italice et Epirotice digesta, ubi primum occurrit (pag. 196).

IV.) koji nam liči kao da imamo pred sobom jedan mali albansko-latinski rečnik. No, bez obzira na to da li je autor imao pred očima ove okolnosti, činjenica je da je ovaj sastav umnogome doprineo da ovaj priručnik, jedini takve vrste sve do dana današnjaga, pomogne mnogim albanolozima u njihovim istraživanjima, osobito u etimološkim studijama. Da spomenemo ovde Albanski etimološki rečnik Gustava Meyera i ostale njegove radove²⁴, kao i albanološka istraživanja Norberta Jokla, i dr. koja se u velikoj meri baziraju na leksičkom blagu Blanchijevog rečnika.

Posmatrajući ga s ovog aspekta, ovaj rečnik Franciska Blancha najvažnije je leksikografsko i uopšte gramatičko delo kod albanskih latinista pre i posle njega, Upravo to i neke druge okolnosti nam daju za pravo da Franciska Blancha ili Franga Bardhija uz Marina Barletija uvrstimo ne samo među najvažnije albanske latiniste nego da ga smatramo kao jednog od najzanimljivih autora u albanskoj književnosti i kulturi uopšte.

Priština

E. Sedaj.

RÉSUMÉ

E. Sedaj: PLACE (ET RÔLE) DE FRANCISCUS BLANCHUS PARMI LES LATINISTES ALBANAIS

On pourrait dire que, parmi les latinistes albanais du XVII et XVIII siècles, c'est Franciscus Blanchus ou, comme il se nomme lui-même dans l'introduction de son Dictionnaire latino-albanais, Frang Bardhi (1606—1643), qui attire le plus d'attention.

On peut distinguer sa place et son rôle parmi ces latinistes en étudiant ses oeuvres et en les comparant à celles des autres latinistes albanais, et surtout, en tenant compte de l'influence, que son Dictionnaire a exercée sur les albanologues, sur les albanologues étrangers en particulier, et sur l'Albaniistique en général.

Il convient de souligner, vu les sujets qu'il a élaborés, que l'on peut le placer à juste titre, parmi les auteurs albanais les plus productifs. C'est lui, qui fut le premier lexicographe, le premier folkloriste — avec 113 expressions et proverbes albanais —, le premier ethnographe et un des plus importants historiographes et savants albanais.

Le Dictionnaire latino-albanais (Dictionarium Latino—Epiroticum una cum nonnullis usitatoribus loquendi formulis, Romae, 1635) de Franciscus Blanchus est une des plus importantes oeuvres lexicographiques et grammaticales des latinistes albanais de tous les temps.

Toutes ces circonstances à elles seules nous permettent non seulement de placer Franciscus Blanchus, comme Marin Barleti, parmi les grands latinistes albanais, mais aussi de le considérer comme un des auteurs les plus intéressants de toute la littérature albanaise et de la Culture albanaise en général.

²⁴ G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Straßburg, 1891: Albanesische Studien, I—IV, 1883—1897.